

Sociální patologie

Sociální deviace

Z lat. Deviatio = odchylka, úchylka

Způsob jednání, který není konformní vůči společenské normě

Obecně jakákoliv odchylka od normy (negativní i pozitivní)

Pojem Sociální deviace je tedy hodnotově i emocionálně neutrální.

Sociální patologie

- Z lat. Pathos = utrpení, choroba
- Souhrné označení nezdravých, abnormálních a obecně nežádoucích společenských jevů
- H. Spencer, zastávce organistického proudu v sociologii = podobnost rysů lidské společnosti a biologického organismu
- E. Durkheim, považuje sociální patologii za vědu o chorobách a nepříznivých skutečnostech v rámci dané společnosti

Toleranční limit

Míra variability snášenlivosti k chování a dodržování norem druhými jedinci

Proměnlivý v čase a dle sociokulturního poznání dané společnosti

Pohledy na sociální patologii

Absolutistický pohled

- Existence absolutně jednoznačných a srozumitelných sociálních norem
- Normy jsou platné pro všechny členy společnosti
- Jakékoliv odlišné chování je nepřijatelné (deviantní)

Pohled moralizující

- Členové společnosti jsou rozděleni na dvě skupiny:

NORMÁLNÍ NEDEVIANTI

A

NENORMÁLNÍ DEVIANTI (asociální jedinci, kdy nenormálnost je jejich vrozenou dispozicí)

Pohled medicínský (organistický)

- Deviantní chování je příznakem nemoci společnosti

- Nemoc je produktem nesouladu mezi jednotlivými částmi sociálního systému
- Rozšíření patologických jevů = společnost není v pořádku

Statistický pohled

- Deviace jako určitá vzdálenost od průměru
- Nezachycuje sociální souvislosti

Relativistický pohled

- Charakteristický pro současnost
- Deviace a patologie může být posuzována pouze z hlediska konkrétního sociokulturního prostředí, ve které k ní došlo.
- Chování, které je deviantní v jednom kontextu, může být v jiném zcela konformní.

NORMALITA a ABNORMALITA

- Společenské **normy**, společenská pravidla:
  - Určují vzorce a způsoby chování, které jsou:

Přiměřené, přijatelné, chtěné, žádoucí

ale také

Nepřiměřené, nežádoucí, nepřijatelné

Porušení normy je společností sankcionováno

Konformita

Přizpůsobivost psaným i nepsaným společenským pravidlům a normám

Konformní jednání je podporováno různými společenskými reakcemi (sankcemi):

- Pozitivní reakce – formální a neformální odměny
- Negativní reakce – formální a neformální tresty

Vymezení normy

Normy jsou relativní, v průběhu času a společenského vývoje se mění.

Tolerance k různým jevům se může jak zvyšovat, tak snižovat.

Pro hodnocení normy je významný také vývojový stupeň jedince (jednajícího i posuzujícího).

Různá pojetí normy

Statistické pojetí normality

- Použitelné tehdy, lze-li daný jev kvantifikovat
- Můžeme posuzovat četnost projevu (např. užití návykové látky)
- Zpravidla platí, že to co je v dané společnosti časté, je považováno za normální
- Nevýhodou tohoto pojetí je abnormalita jevů, které mohou být společensky žádoucí a naopak četnost společensky nežádoucích jevů

Sociokulturní pojetí normality

- Norma je vymezena společenskými kritérii ve vztahu k tradici
- Může docházet ke stereotypním postojům vůči jevům, se kterými nemá daná společnost dostatek zkušeností.
- Odmítány mohou být i takové jevy, které by byly pro společnost prospěšné.

Sociokulturní pojetí normality

- Jedná se o normy střední a vyšší sociální vrstvy
- Zbytek společnosti je nemůže výrazně ovlivnit
- Méně příznivě bývají hodnoceny všechny nápadné projevy. Nemusí se jednat o jevy sociálně patologické.

Norma skupiny

- Různé společenské skupiny se mohou ve svých kritériích hodnocení normality jevů a chování lišit
- Např. generačně, profesně, etnicky, nábožensky, sdílením určité zkušenosti
- Subkultury (např. subkultura vězňů)

Mediální norma

- Mediální norma zahrnuje to, co je opakovaně a často atraktivním způsobem prezentováno jako žádoucí nebo standardní.
- Často idealizovaná realita reklamy, seriálů i zpravodajství.

Funkční pojetí normy

- Normální je to, co umožňuje optimální fungování jedince či skupiny ve společnosti.
- Pragmatiký přístup
- Nebezpečí dosahování společensky proklamovaných cílů nežádoucími prostředky.

Příčiny sociálně patologických jevů

Sociálně patologické chování je důsledkem působení řady různých **biopsychosociálních** faktorů.

Příčiny vzniku jsou tedy **multifaktoriální**

Tři základní přístupy:

Teorie předpokládající existenci určitého typu lidí (Kinds of people)

Teorie situační – určité sociální situace navozují možnost vzniku soc. patologie

Teorie konjunktivní – kombinace výše uvedených

Teorie zdrojů sociální patologie

Nejvíce propracovány jsou teorie objasňující kriminalitu. Důvodem je společenský zájem kriminalitu řešit.

Tři základní přístupy:

- Biologicko-psychologický
- Sociálně psychologický
- Sociologický

Teorie rozeného zločince (bio.-psy. teorie)

Lombrosova teorie „rozeného zločince“ měla od 2 pol. 19. stol. značný význam

Zločinecké zaměření lze identifikovat podle měřitelných duševních a především tělesných znaků

Oligofrenie jako příčina delikvence

Goddardovy studie Kallikova rodu.

Dědičná mentální retardace jako příčina kriminálního chování

Vznik Eugeniky (sociálního inženýrství), sterilizačních zákonů (USA, Německo), eutanázie.

Nepodařilo se vymezit podíl biologických a sociálních faktorů v kriminogenezi.

Mnohá současná šetření však prokazují podprůměrnou inteligenci mezi jedinci ve VTOS.

Genetické a adopční studie

Celá řada výzkumů zabývajících se genetickými predispozicemi k soc. patologii

Genetická predispozice k delikvenci nebyla spolehlivě potvrzena

Teorie sociálního učení (soc.-psy. Teorie)

Vybrané osobnostní charakteristiky jako příčina kriminálního chování (Eysenckova teorie)

Neurotičtí jedinci se silnou společenskou orientací mají nižší schopnost **sociálního učení**

Vzniká nedostatečná socializace

Bronner a Healy teorii doplňují o interakci zátěžových situací, poruchy emocionality, anxiозity, pocit méněcennosti a jejich kompenzaci.

Teorie charakteru a temperamentu

- Cloningerova teorie osobnosti pracuje s vybranými rysy temperamentu a charakteru:
  - Vyhledávání nového
  - Vyhýbání se poškození
  - Vytrvalost
  - Sebeřízení
  - Spolupráce
  - Sebepřesah

Delikventní jedinec je pak natolik egocentrický, že je mu reakce okolí lhostejná. Důležité je pouze vlastní uspokojení, zvýšená potřeba zážitků. Jedinec nepocituje strach, nereaguje na nebezpečí, neodhadne riziko vlastního jednání.

Teorie odlišného kognitivního stylu

- Američtí forenzní psychologové Walters a White představili typické charakteristiky recidivujících pachatelů:
  - Tendence ospravedlňovat své chování (racionalizace)
  - Odblokování obran – chybí obava z následků jednání
  - Pocit privilegovanosti (oprávněnost nedodržovat normy)
  - Sentimentalita – povrchní citové vztahy bez ochoty čehokoliv se vzdát nebo mít odpovědnost.
  - Super optimismus (byli dopadeni pouze náhodně)
  - Lenost uvažovat. Kognitivní rigidita
  - Diskontinuita uvažování – neschopnost trvalejšího názoru

Teorie kulturního přenosu

Deviantní chování je naučené v primárních skupinách a v interakcích s druhými

Teorie diferenciatní asociace

Dle Sutherlanda se lidé stanou delikventy v důsledku sdružování s jedinci, kteří jsou nositeli kriminální kultury.

V subkultuře, ve které se jedinec nachází není takové chování negativně hodnoceno. Často je spojováno s kladným zpevňováním (odměnou).

Neligitimní způsoby dosahování cílů jsou primárně naučeny jako „normální.“

Teorie anomie

Anomie (z řeckého Nomos = zákon, anomie = bezzákonnost).

E. Durkheim – anomie je stav společnosti ve které přestávají platit zákony ve smyslu právním i morálním.

Projevuje se v době velkých sociálních změn – bortí se tradiční hodnoty, ale nové ještě nevznikly.

Anomie dle Mertona

Dle Mertona se jedná o problém tlaku struktury společnosti na jedince, který jej nutí spíše k nonkonformnímu jednání.

Rozpor mezi normami a sociální realitou vede ke zhroucení norem a anomii.

Existuje konflikt mezi hodnotami proklamovanými společností a omezenými prostředky k jejich dosažení.

Pět způsobů individuální adaptace mezi hodnotami a prostředky k jejich dosažení dle Mertona

Teorie subkultur

Merton se blíže nezabýval důvody, proč někteří jedinci reagují na anomii kriminálně a jiní ne

Cohen, Cloward a Ohlin vytvořili tuto teorii na základě pozorování part juvenilních delikventů

Ty jsou tvořeny jedinci, kteří nemohou dosáhnout legitimním způsobem společenského úspěchu, často v sociálně vyloučených lokalitách.

Sociální patologie jako alternativní způsob saturace potřeb

Teorie etiketizace (Labeling theory)

Deviantní a kriminální chování vzniká teprve v sociálních procesech, kdy jsou vzorcům chování připisovány určité významy

Lemert rozlišuje primární a sekundární deviace

Čin, který je spáchán poprvé, vyvolá reakci institucí (trestní stíhání) a dotyčný jedinec v tomto procesu získává sociální nálepkou delikventa.

Závažné sociálně patologické jevy

Agresivita a násilí

Suicidální jednání

Zneužívání psychoaktivních látek

Sociálně patologické jevy spojené s prostředím rodiny

Agresivita a násilí

- Manifestní, pozorovatelné chování, vedené úmyslem poškodit jiný organizmus (zvíře či člověka) nebo předmět neživý.
- Agresivita – tendence k útočnému a násilnému jednání
- Agrese – reálný projev takového jednání
- Násilí – pojem používaný pouze pro lidské jednání
- Asertivita – „Zdravá“ míra agresivity. Schopnost zdravě se sociálně prosazovat společensky přijatelným způsobem. (opakem může být sociální plachost)

Druhy agresivity

Zlostná agresivita – jednání málo zaměřené z hlediska cíle, spíše impulzivní výraz afektu. Pokud se jedná o odplatu, jde již o společensky nebezpečné jednání.

Instrumentální agresivita – jedná se o prostředek k dosažení cíle. (v případě odvracení škod nemusí být vnímáno jako patologie)

Spontánní agresivita – způsobení bolesti emocionální uspokojení a uspokojení abnormálních či patologických potřeb (Sadismus).

Dále se v literatuře objevuje

- Agresivita predátorní – agrese slouží k obživě
- Agresivita ideologická – etnické čistky, vraždění, řádění fotbalových fanoušků. Spíše se jedná o patologické uspokojování potřeb bezpečí, náležitosti, seberealizace
- Agresivita pod vlivem psychoaktivní látky
- Impulzivní agresivita (bez plánování a zisku)

Příčiny agresivity

Vrozené (biologické) dispozice – vysoká hladina testosteronu u mužů, změny ve struktuře CNS, úrazy a onemocnění (např. poškození kůry čelních laloků) změny hladin neurotransmiterů.

Sociokulturní dispozice – sociální učení, celospolečenský vliv médií, politický, ideologický.

Podle Bandury bude vyvolávat frustrace agrese u těch osob, které se naučili na tuto zátěžovou situaci agresivně reagovat.

Tolerance společnosti vůči agresi

Agrese z důvodů obrany

Agrese jako pomsta

Agrese jako alternativní forma uspokojování potřeb

Suicidální chování

z lat. Suicidium = sebevražda

Suicidální chování zahrnuje vedle dokonáných suicidií i suicidální pokusy, záměry, myšlenky a fantazie.

Suicidální jednání = behaviorální projevy, které aktivně směřují k sebevražednému činu

Biická sebevražda – motiv vychází z reality (např. bilanční sebevražda ve stáří)

Patická sebevražda – spojená s psychickou poruchou (Deprese, Schizofrenie, PTSD)

V některých případech snaha na sebe upozornit, nespokojování potřeb sounáležitosti a lásky. Při nesaturovaných potřebách materiálních spíše o demonstrativní pokusy – vydírání (ve skutečnosti tedy agrese ne autoagrese)

Sebevražda

Osmá nejčastější příčina smrti u dospělých

Druhá nejčastější příčina smrti v populaci 15 – 24

U 90% osob s dokonanou sebevraždou vážně psychické onemocnění

5% spojeno se závažnou tělesnou kondicí

Poměr pokusů a dokonáných sebevražd 10:1

Ženy se pokoušejí 3x častěji než muži

Muži 4x častěji než ženy dokonají sebevraždu

Mimořádná událost

Ve věznicích a výchovných ústavech

Nutné rozlišit mezi vydíráním a skutečným pokusem

Motivace suicidálního jednání

Vyvoláno posledním podnětem (problémem), příčina však spočívá v celé řadě kumulujících se problémů

Neočekávané a náhlé jednání je neobvyklé

Fáze suicidálního jednání

Fáze symbolické úrovně suicidálních tendencí

Fáze plánování, včetně akceptace sebevraždy

Fáze realizace

(zejména u bilančních sebevražd, než u impulzivních sebevražd, kdy je čin spáchán v afektu)

Způsoby provedení suicidia

Ovlivněny kulturními faktory a dostupností prostředků

60% sebevražd v ČR je provedeno oběšením

90% provedeno oběšením, zastřelením, otravou a skokem z výšky

Výrazné rozdíly mezi muži a ženami

Suicidum jako sociální jev

Durkheim, Masaryk

Nejčastější sociální příčiny:

Neuspokojivé sociální vztahy a opora, dysfunkční rodina, migrace, ekonomické faktory.

Zneužívání psychoaktivních látek

Psychoaktivní látka = každá látka, která ovlivňuje psychickou činnost člověka

Návykový látka = chemická látka, která mění psychický stav a na kterou může vzniknout návyk a závislost

Závislost fyzická – rozvoj nepříjemných fyzických příznaků při vysazení dávky

Závislost psychická – touha po opětovném navození příjemných duševních stavů nebo odstranění stavů nepříjemných

Škodlivé užívání a závislost na alkoholu

Česká společnost je proalkoholní

Spotřeba kolísá kolem 10 litrů čistého alkoholu na obyvatele za rok

Alkohol je průchozí drogou

Diagnostická kritéria WHO a DSM IV.

Škodlivé užívání alkoholu (Harmful use) – užívání poškozující tělesné nebo duševní zdraví - WHO

Problémové užívání, abúzus (Substance Abuse) – pití alkoholu přes jeho negativní účinky v bio-psycho-sociální rovině. Bez tělesného odvykacího stavu a zvýšené tolerance

Závislost na alkoholu – obdobná kritéria u WHO i DSM IV.

Závislost na alkoholu

- Během posledního roku min. tři z následujících:
  - Silná touha nebo potřeba přijímat alkohol
  - Potíže v kontrole užívání (začátek, ukončení, nebo množství pití)
  - Tělesný odvykací stav –přijímání alk. Pro zmírnění příznaků odvykacího stavu
  - Průkaz tolerance – zvyšování dávek k dosažení účinku
  - Postupné zanedbávání jiných zájmů a zvýšené množství času ve prospěch pití alkoholu
  - Pokračující užívání přes jasný důkaz škodlivých následků

Fáze závislosti na alkoholu

- 1) stádium iniciální – pacient se neliší od svého okolí, pije kvůli psychoaktivním účinkům alkoholu
- 2) stádium prodromální, varovné – rostoucí tolerance, tajné pití, pití s předstihem. Objevují se palimpsesty – nepamatuje si průběh intoxikace. Jedinec je citlivý na verbální i nonverbální komunikaci na téma alkoholu.
- 3) stádium kruciól, rozhodné – alkoholocentrické chování, další nárůst tolerance, racionalizační systém, zdravotní poruchy.
- 4) stádium terminální – nepříjemný stav po vystřízlivění, vzniká tzv. „tah“, konzumace všeho, co obsahuje alkohol, degenerace osobnosti

Návykové látky a jedinci s postižením

Jedinci s tělesným postižením

- zvýšené riziko zneužívání zejména u získaných postižení
- Typ A – problémy s alkoholem a drogami již před počátkem postižení (např. úrazem či onemocněním)
- Typ B – vrozené vady

Jedinci s mentální postižením

- pozdější první zkušenost (cca. o 1,5 roku)
- nižší celoživotní prevalence
- v případě zneužívání však rychlejší návyk a vznik problematictější situace
- specifická situace na základních školách praktických

Jedinci se sluchovým postižením

- zřetelně riziková skupina (izolace, nezaměstnanost, problémy v komunikaci)
- skrytý problém, strach z prozrazení
- komunikační bariéry mezi terapeuty a klienty
- v USA zaveden Minnesotský model terapie

Jedinci se zrakovým postižením

- neexistence výzkumných šetření v této populaci (první bakalářská práce: Poruchy chování u jedinců se smyslovým postižením, 2008)
- závislostních chování jako následek nepřijetí vlastního postižení (zejména získaného)
- „umožňování“ tolerance či podpora závislostního chování přáteli a rodinou

Fetální Alkoholový Syndrom